

CZU: 343.211

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4011791>

PRINCIPIUL LEGALITĂȚII ÎN DREPTUL PENAL CONTEMPORAN: O ÎNDEPĂRTARE DE LA CONCEPȚIA SA CLASICĂ

Mihaela BOTNARENCO

Universitatea de Stat din Moldova

În prezentul articol se examinează accepțiunea contemporană a principiului legalității incriminării și pedepsei *versus* accepțiunea sa clasică. Este pusă în discuție compatibilitatea cu principiul legalității a normelor incriminatoare în alb (dispozițiilor de blanchetă) care își completează conținutul cu prevederile unui act normativ de forță juridică inferioară legii. Tangențial se abordează influența dreptului internațional și a celui european asupra legii penale interne. Se precizează că, în accepțiunea Convenției Europene a Drepturilor Omului, noțiunea de lege comportă o semnificație mai largă decât sensul formal avut în vedere în legislația internă. Este evidențiat că însuși legiuitorul ignoră principiul legalității incriminării și pedepsei prin redactarea defectuoasă a unor prevederi.

Cuvinte-cheie: lege, normă penală, legalitatea incriminării și pedepsei, previzibilitate, accesibilitate, procedeu tehnic legislativ de trimitere, act normativ inferior legii, norme de incriminare în alb (dispoziții de blanchetă).

THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN CONTEMPORARY CRIMINAL LAW: A DISTANCING FROM ITS CLASSICAL CONCEPT

The article approaches the contemporary sense of the principle of legality of incrimination and punishment *versus* its classic meaning. In this manner, it is analyzed the compatibility of the framework norms (reference provisions) with the principle of legality. These provisions complement their content with the stipulations of a normative act with the legal force inferior to the law. The influence of the international and European law on the national criminal law is addressed in a tangential way. It is specified that in the interpretation of the European Convention on Human Rights, the notion of law has a broader meaning than the formal meaning considered in the national law. It is highlighted that the legislator himself ignores the principle of legality of incrimination and punishment by a deficient wording of some provisions.

Keywords: law, criminal provision, legality of incrimination and punishment, foreseeability, accessibility, legislative technical procedure of reference, normative act inferior to the law, framework norms (reference provisions).

Introducere

Sistemul juridic nu se află la adăpost de efectele timpului și nici de la oscilațiile geografice. Inevitabil, dezvoltarea dreptului internațional, dar și a celui european, influențează dreptul penal, după cum diversificarea surselor de drept nu poate să nu aibă un impact asupra legislației penale, care izolată ar rămâne prinsă într-o capcană de anacronism. Evoluția dreptului și a societății (în sensul cel mai larg) conduce implicit la o nouă abordare a principiului legalității incriminării și pedepsei. În aceste condiții, fără a-i contesta importanța, diverși autori pun în discuție fie un declin al principiului de la concepția sa clasică care a conferit legii, în sens formal, monopolul represivității, o pierdere a „prestigiului” de altădată, fie o reconfigurare a acestuia [1,2].

Rezultate și discuții

Cesare Beccaria, în celebra sa lucrare *Despre infracțiuni și pedepse* (1764), sublinia că „numai legile pot stabili pedepse corespunzătoare infracțiunilor, iar această autoritate nu o poate deține decât legiuitorul, care reprezintă toată societatea printr-un contract social” [3, p.13]. Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din 26 august 1789 [4] a fost primul instrument juridic care a receptat principiul legalității incriminării și pedepselor, consacându-l în șirul mai multor prevederi. *In concreto*, art.5 dispune: „Legea poate interzice numai acțiunile dăunătoare pentru societate. Orice lucru care nu este interzis prin lege nu poate fi împiedicat și nimeni nu poate fi obligat să facă ceva ce nu este prevăzut”. Totodată, art.8 prevede: „Nimeni nu poate fi pedepsit decât în virtutea unei legi promulgate anterior infracțiunii și legal aplicate”.

După acest moment, legalitatea incriminării și pedepsei a fost enunțată în numeroase documente internaționale universale sau regionale. De exemplu: în Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948 [5], art.11 alin.(2): „Nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care nu constituiau, în momentul când au fost comise, un act cu caracter penal conform dreptului internațional sau național. De asemenea,

nu se va aplica nicio pedeapsă mai grea decât aceea care era aplicabilă în momentul când a fost săvârșit actul cu caracter penal"; în Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16 decembrie 1966 [6], art.15: „1. Nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care nu constituiau un act delictuos, potrivit dreptului național sau internațional, în momentul în care au fost săvârșite. De asemenea, nu se va aplica o pedeapsă mai severă decât cea care era aplicabilă în momentul comiterii infracțiunii. Dacă ulterior comiterii infracțiunii, legea prevede aplicarea unei pedepse mai ușoare, delincventul trebuie să beneficieze de aceasta. 2. Nimic din prezentul articol nu se opune judecării sau condamnării oricărui individ din pricina unor acțiuni sau omisiuni care atunci când au fost săvârșite erau considerate ca fapte criminale, potrivit principiilor generale de drept recunoscute de totalitatea națiunilor”; în Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale din 4 noiembrie 1950 [7], art.7: „1. Nimeni nu poate fi condamnat pentru o acțiune sau o omisiune care, în momentul săvârșirii, nu constituia o infracțiune potrivit dreptului național sau internațional. De asemenea, nu se poate aplica o pedeapsă mai severă decât aceea aplicabilă în momentul săvârșirii infracțiunii. 2. Prezentul articol nu va aduce atingere judecării și pedepsirii unei persoane vinovate de o acțiune sau de o omisiune care, în momentul săvârșirii, era considerată infracțiune potrivit principiilor generale de drept recunoscute de națiunile civilizate”.

Primul Cod penal care a prevăzut principiul legalității incriminării și pedepselor a fost Codul penal francez din 1810 [8] care în art.4 statua că „nicio contravenție, niciun delict, nicio crimă nu pot să fie sancționate cu pedepse care nu au fost prevăzute de lege înainte de a fi comise”. Principiul a fost consacrat treptat, sub diverse formulări, în legile penale ale majorității statelor occidentale. În plus, cele mai multe state i-au atribuit și valoare constituțională, fiind enunțat în sfera principiilor fundamentale.

În Republica Moldova, legalitatea incriminării și pedepselor are deopotrivă o consacrare dublă. *In concreto*, potrivit art.3 alin.(1) din Codul penal al Republicii Moldova [9] (în continuare – CP RM), „nimeni nu poate fi declarat vinovat de săvârșirea unei infracțiuni, nici supus unei pedepse penale, decât în baza unei hotărâri a instanței de judecată și în strictă conformitate cu legea penală”. Corespondența constituțională a principiului este reliefată în art.22 din Legea Fundamentală [10]: „Nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care, în momentul comiterii, nu constituiau un act delictuos. De asemenea, nu se va aplica nici o pedeapsă mai aspră decât cea care era aplicabilă în momentul comiterii actului delictuos”.

Așa cum se desprinde din prevederile citate *supra*, remarcăm că, în contextul descrierii legalității incriminării și pedepsei, legiuitorul autohton demonstrează fidelitate față de terminologia specificată în normele relevante din actele internaționale și europene. În viziunea noastră, o atare abordare nu este tocmai cea mai reușită. Bunăoară, în sensul afirmat de acestea, pedeapsa comportă o semnificație largă (ce include măsurile de siguranță și cele educative), în timp ce atunci când vorbim despre normele legii penale, precizia este de dorit; or, în corespundere cu legea penală, noțiunea de pedeapsă este mai îngustă decât noțiunea de sancțiune penală. Pe această cale, nu putem să nu fim de acord că „opțiunea legiuitorului român pentru denumirea marginală legalitatea sancțiunilor de drept penal este una mai mult decât fericită, întrucât clarifică, pe de o parte, sfera de acțiune a principiului, iar, de cealaltă parte, este inclusă în formulare natura juridică de sancțiune penală atât a pedepselor, cât și a măsurilor educative, respectiv a măsurilor de siguranță” [11, p.64].

În Hotărârea nr.21 din 22 iulie 2016 [12], Curtea Constituțională a Republicii Moldova a subliniat că „în materie penală, principiile „*nullum crimen sine lege*” și „*nulla poena sine lege*” impun ca doar legiuitorul să reglementeze conduita incriminată, astfel încât fapta, ca semn al laturii obiective, să fie cert definită (sublinierea ne aparține – *n.a.*), dar nu identificată prin interpretarea extensivă de către cei care aplică legea penală. O astfel de modalitate de aplicare poate genera interpretări abuzive. [...] Curtea reține că persoana trebuie să poată determina fără echivoc comportamentul care poate avea un caracter penal”.

Conform accepțiunii clasice, în dreptul penal nu ar trebui să existe un alt autor care reglementează infracțiunile și pedepsele decât Parlamentul. De altfel, repartizarea competenței de legiferare care derivă din art.72 alin.(3) lit.n) în coroborare cu art.74 din Constituție nu lasă nicio îndoială asupra acestui aspect. Atribuirea absolută a competenței de reglementare penală Parlamentului, deși conformă ideologiei principiului legalității, se arată a fi totuși irealistă sau nepracticabilă astăzi în contextul unei legi penale care persistă să pătrundă cu o natură organică în fiecare sector al relațiilor sociale. Prin urmare, procedeul tehnic de trimitere este general admis în dreptul penal pentru a delega competența redactării unei părți a normei penale altor autorități cărora le lipsește în mod natural atare atribuție. O astfel de contribuție a sursei completatoare pare indispensabilă în special în sectoarele legislației speciale caracterizate de complexitatea tehnică și care au nevoie de actualizare

continuă (cum ar fi actualizarea listei de substanțe care se încadrează în conceptul de „stupefiante” ori a spectrului de „reguli și metode de acordare a asistenței medicale”). Desigur, există anumite limite: prevederea sancțiunii într-un alt act normativ decât legea penală nu poate fi niciodată delegată*. Deopotrivă, este greșită calificarea unei fapte prejudiciabile potrivit legii penale prin efectuarea alegerii către o normă dintr-un act normativ ce nu poate produce efecte juridice (nepublicată în condițiile legii – *n.a.*) [13, p.41].

În condițiile în care norma penală transgresează câmpul legii, în literatura de specialitate se vorbește despre reconfigurarea „principiului legalității dreptului penal” în „principiul normativității”. Potrivit acestei opinii, principiul legalității este subminat de procedeul tehnic normativ de trimitere, care se impune ca un parametru al dreptului penal actual și face ca legea, în sens formal, să nu mai fie unica sursă a normei de drept penal. Prin urmare, principiul legalității va trebui să se adapteze acestei dezvoltări. Or, identificarea conținutului normei penale în alte norme este soluția unei tehnici legislative care compromite legalitatea incriminării [1, p.133]. Deși, aparent rigidă asemenea interpretare, trebuie să recunoaștem că intensele disensiuni doctrinare și multiplele abordări jurisprudențiale în domeniu (mai ales din alte state, cum ar fi România, Italia, Franța ș.a.) pe marginea compatibilității normelor incomplete (în special a celor de blanchetă – denumite și norme de incriminare *in alb*) cu principiul legalității, nu sunt întâmplătoare. Problematika este evidentă. Pe de o parte, din cauza multiplicării normelor penale incomplete, care, în combinație cu fenomenul inflației legislative, îngreunează procesul de identificare a normei ce completează textul incriminator (norma completatoare). Pe de altă parte, din motivul că legiuitorul nu se eschivează să facă trimitere la norme prevăzute în acte normative inferioare legii (cazul normelor *in alb* ori al dispozițiilor de blanchetă, cum ar fi, de pildă: art.213, art.215, art.245¹² CP RM), pentru a întregi dispoziția incriminătoare. Chiar dacă, potrivit art.72 alin.(3) lit n.) din Legea Fundamentală, „*prin lege organică se reglementează infracțiunile, pedepsele și regimul executării acestora*”. În cele din urmă, apreciem că adagiul „*prea multe legiucid legea*” pare potrivit să contureze problematica determinării conținutului normei de incriminare *in alb* din suma diferitelor texte aflate, uneori, în mai multe acte normative (de rang diferit).

O situație discutabilă se atestă și în cazul în care norma incriminătoare face trimitere *in futurum* la alte prevederi normative. Or, așa cum se arată în literatura de specialitate, norma incriminătoare *in alb* se poate integra atât cu o normă preexistentă, cât și cu o normă viitoare, care nu a fost emisă încă la momentul intrării în vigoare a normei penale [14, p.63]. De exemplu, în cazul art.215 CP RM „Răspândirea bolilor epidemice”, autoritățile competente pot adopta temporar măsuri particulare de combatere și prevenire a unei boli în condiții de epidemie, iar conținutul concret al acestor măsuri nu pot fi cunoscute *ex ante* publicării lor. În atare circumstanțe, norma penală incriminează o conduită *sui generis* fără a ști cu exactitate variile sale modalități de manifestare. Or, atât timp cât norma completatoare nu este adoptată, este imposibil a cunoaște partea din dispoziție care întregeste norma de incriminare cadru. În raport cu astfel de situații, în doctrină se apreciază că „atunci când trimiterile la alte norme sunt multiple ori *in futurum*, norma penală nu este nici previzibilă, nici accesibilă (din punct de vedere intelectual și material) [1, p.143-144].

În context, subliniem că este recomandabilă prudența maximă din partea legiuitorului în cazul în care formulează norme penale ce fac trimiteri la prevederi ale altor acte normative a căror evoluție nu este certă (trimiteri dinamice). Or, autorul actului normativ la care se face referire nu trebuie să țină seama de efectele intervenției sale în actul normativ asupra normei de incriminare cadru; prin urmare, în astfel de situații procedeul de trimitere poate să conducă la o modificare ascunsă a conținutului normei de incriminare ori chiar la o dezincriminare. Efectele modificării/abrogării normei completatoare nu trebuie ignorate. Bunăoară, în cazul abro-

* Curtea Constituțională a Italiei, prin Sentința nr.282 din 1990 (accesibilă pe www.cortecostituzionale.it), a dorit să contureze cadrul general al raportului de integrare între normele penale și sursele secundare (regulamente și prevederi administrative) și, prin urmare, a identificat trei modele de integrare, verificându-le din punctul de vedere al compatibilității cu principiul legalității: 1) primul model se referă la ipoteza unei norme penale care face trimitere la un regulament sau la un act administrativ pentru integrare și concretizare, din punct de vedere tehnic, cu unul sau mai multe elemente esențiale. Curtea a reținut constituționalitatea acestor dispoziții, cu condiția ca conținutul infracțiunii să fie definit în mod legal; 2) al doilea model se referă la ipoteza unei legi penale care se limitează la prevederea sancțiunii pentru nerespectarea măsurilor emise de o autoritate administrativă. Curtea a reținut constituționalitatea acestor dispoziții, cu condiția ca legea să indice, cu suficientă precizie, ipotezele, conținutul, caracterul și limitele acestor măsuri; 3) al treilea model se referă la ipoteza unei norme penale care face trimitere totală la un regulament sau un act administrativ pentru determinarea elementelor esențiale ale faptei tipice (trimitere formală). Curtea a luat în considerare neconstituționalitatea acestor norme, cu clarificările suplimentare că, pentru a respecta principiul legalității, nu este nici măcar suficient ca regulamentul sau actul administrativ să fie preexistent: în acest fel, a recunoscut implicit că tehnica sesizării formale este incompatibilă cu principiul legalității.

gării normei complementare, norma de incriminare *in alb* nu urmează aceeași soartă, dar temporar devine lipsită de aplicabilitate, urmând a se reactiva în momentul apariției unei noi norme completatoare; după cum, în cazul modificării normei completatoare, de exemplu, prin excluderea unei reguli, cerințe, măsuri etc., are loc dezincriminarea parțială a faptei, chiar dacă norma penală cadru nu este modificată nemijlocit. De pildă, dacă persoana X este trasă la răspundere penală pentru o faptă potrivit unei norme de incriminare *in alb* ce se completează (în planul concretizării elementului material) print-o normă prevăzută într-un alt act normativ care era în vigoare la momentul săvârșirii faptei, dar care, pe parcursul desfășurării urmăririi penale, fie al judecării cauzei, a fost exclusă din respectivul act, în virtutea retroactivității legii penale mai blânde, X nu va mai putea fi supusă răspunderii penale.

Având în vedere cele arătate, subscriem opiniei potrivit căreia instabilitatea respectivelor acte (a actelor normative completatoare – *n.a.*) duce la atribuirea persoanei abilitate cu aplicarea legii penale a două obligații suplimentare: a) cunoașterea tuturor modificărilor și completărilor operate în actele normative cu caracter extrapenal și b) determinarea cu exactitate a normei actului extrapenal și a conținutului acesteia, având în vedere principiile aplicării legii penale în timp. Cea de-a doua obligație are importanță la calificare, în special pentru determinarea legii aplicabile cele mai favorabile făptuitorului [13, p.41].

Cu referire la dispozițiile de blanchetă în legea penală, în Hotărârea nr.25 din 13 octombrie 2015 [15] Curtea Constituțională a Republicii Moldova a menționat: „63. [...] *existența dispozițiilor de blanchetă în normele penale constituie o expresie a procesului obiectiv de reglementare normativă, fiind o modalitate specială de formulare a reglementărilor juridico-penale*; 64. *Fără a contesta principiul codificării legii penale, recurgerea la dispozițiile de blanchetă în Codul penal asigură stabilitatea legii penale, astfel încât conținutul acesteia să nu fie direct proporțional cu frecvențele modificări ale actelor normative subsecvente, precum și legătura sistemică cu alte acte normative aplicabile*”. Totodată, Curtea Constituțională impune unele rigori în planul garantării principiului legalității: „*Având în vedere specificul dreptului penal, legiuitorului îi revine obligația să dea dovadă în actul de legiferare de exigențe sporite în respectarea principiului clarității și previzibilității legii*”. Prin urmare, deși legiuitorul este „autorizat” să apeleze la procedeul tehnic normativ de trimitere, el este obligat să țină cont de exigențele care derivă din principiul legalității. Extrapolând constatările Curții la orice normă de blanchetă, trebuie să înțelegem că *din dispozițiile complinitoare ale legilor penale trebuie să se identifice cu claritate și precizie conținutul activităților (măsurilor, regulilor etc.) care pot genera răspunderea penală potrivit normei de incriminare cadru*. În cazul actelor normative inferioare legii, responsabilitatea privind calitatea normei completatoare nu este delegată legiuitorului, după cum și verificarea calității acestei norme nu ține de sfera constituționalității. În context, reținem a fi elocventă următoarea alegație: „Procedeul creării normelor de blanchetă, frecvent utilizat, necesită o prudență distinctă din partea legiuitorului, atât sub aspectul respectării principiilor legiferării ce vizează coerența, consecvența și echilibrul între reglementările concurente, cât și în ceea ce privește determinarea clară a semnelor principale ale componenței de infracțiune nemijlocit în legea penală, prin aceasta asigurând caracterul complet al normei juridice penale și realizarea principiului legalității incriminării” [16, p.140].

În lumina celor reflectate anterior, apreciem că, în ipoteza în care o parte din dispoziția incriminatoare este descrisă într-un alt act normativ decât legea penală, tehnica de trimitere este compatibilă cu exigențele de previzibilitate și accesibilitate, cu condiția că legea nu dă naștere la incertitudini în raport cu aria de aplicare și conținutul normei de incriminare și nici cu privire la identificarea normei completatoare. Această cerință este respectată în cea mai mare parte atunci când norma penală face trimitere la norme ce emană de la autoritatea legislativă. În cazul în care norma incriminatoare face trimitere la norme prevăzute în acte normative de rang inferior legii, exigențele respective vor fi respectate dacă referirea vizează elemente de natură tehnică, în timp ce esențialul interdicției este prevăzut în norma penală.

În Codul penal al Republicii Moldova, procedeul tehnic legislativ de trimitere este utilizat inclusiv pentru a „sesiza” unele acte internaționale. De pildă, pentru a clarifica noțiunea de „valori culturale cu caracter religios sau laic”, la art.133 CP RM se face trimitere *expressis verbis* la Convenția Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură din 14 noiembrie 1970 privind măsurile îndreptate spre interzicerea și prevenirea introducerii, scoaterii și transmiterii ilicite a dreptului de proprietate asupra valorilor culturale. De asemenea, noțiunea „stupefiante” derivă din Convenția unică a Națiunilor Unite asupra substanțelor stupefiante din 1961, modificată prin Protocolul din 1972, după cum cea de „substanțe psihotrope” derivă din Convenția asupra substanțelor psihotrope din 1971. Similar, și dispozițiile normelor de la art.137³ și art.137⁴ CP RM fac trimitere la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949.

Prin urmare, trebuie să cădem de acord că procesul de internaționalizare transmite inevitabil o nouă abordare a legalității, deoarece „chiar dacă nu există, în mod oficial, niciun legiuitor internațional”, normele internaționale constituie o forță motrice importantă pentru dezvoltarea dreptului penal intern și multiplicarea normelor incriminatoare [2, p.596]. Într-adevăr, atunci când o convenție internațională este ratificată, țara noastră își poate modifica legislația pentru a da substanță angajamentului său. În acest sens, concretizăm că, deși convenția internațională nu poate constitui un izvor formal de drept penal, ea poate, pe de altă parte, să oblige țara noastră să incrimineze un anumit comportament. Bunăoară, îmbogățirea ilicită (art.330² CP RM) a fost introdusă în Codul penal al Republicii Moldova în temeiul art.20 al Convenției ONU împotriva corupției din 31.10.2003 care stabilește: „*Sub rezerva Constituției sale și a principiilor fundamentale ale sistemului său juridic, fiecare stat parte are în vedere să adopte măsurile legislative și alte măsuri care se dovedesc a fi necesare pentru a atribui caracterul de infracțiune, în cazul în care actele au fost săvârșite cu intenție, îmbogățirii ilicite, adică o mărire substanțială a patrimoniului unui agent public pe care acesta n-o poate justifica rezonabil în raport cu veniturile sale legitime*”.

În spațiul european legea penală este influențată suplimentar de reglementările comunitare. De menționat că prevederile tratatelor constitutive ale Uniunii Europene, precum și celelalte reglementări comunitare cu caracter obligatoriu constituie acte normative cu aplicare directă în ordinea juridică a statelor membre, fără transpunere prealabilă. În acest fel, are loc o unificare a diferitelor legi naționale, întrucât nu trebuie să fie transcrise acolo. Deși Uniunea Europeană nu poate, în principiu, interveni în materia legiferării penale, este de netăgăduit influența dreptului comunitar asupra incriminărilor naționale. În literatura de specialitate română [17, p.162-163] s-au conturat mai multe modalități de receptare a regulilor comunitare în ordinea juridică internă:

1) *metoda națională*: în cazul în care un stat membru al Uniunii Europene constată o violare a unei reguli comunitare, procedează la asimilarea faptei respective cu una dintre infracțiunile existente în legea națională și aplică pedeapsa prevăzută în textul respectiv, asigurând și executarea pedepsei de către persoana condamnată. Instituțiile Uniunii Europene nu incriminează fapte, nu impun și nu execută ele însele sancțiunile penale, deoarece aceste îndatoriri sunt lăsate în sarcina statelor membre. Așadar, reglementările din legislația primară sau secundară pot fi transpuse în întregime în dreptul național ori pot fi făcute doar trimiteri la anumite reglementări din actele normative relevante, fiind prevăzute doar sancțiunile ce urmează a fi aplicate pentru nerespectarea normelor în cauză;

2) *implicarea mai puternică a dreptului comunitar în dreptul național*. Această metoda presupune că legislația comunitară impune statelor membre obligația de a sancționa o încălcare a dreptului comunitar (prevăzută în regulamente și directive). Sancțiunile sunt pronunțate de instanțele naționale și executate tot la nivel național. De exemplu, art.194 al Tratatului Comunității Europene pentru Energia Atomică prevede că fiecare stat membru trebuie să privească orice încălcare a obligației de păstrare a secretului ca o atingere adusă secretelor sale protejate atât sub aspectul fondului, cât și asupra competenței legislației naționale în materia atingerilor aduse securității statului sau divulgării secretului profesional. Statul membru va urmări pe autorul unei asemenea încălcări ținând de jurisdicția sa, la cererea oricărui stat interesat sau a Comisiei;

3) *metoda comunitară* – constă în aplicarea sancțiunilor (amenzilor) chiar de către instituțiile comunitare, în mod direct. Un exemplu în acest sens este aplicarea amenzilor de către Comisia Europeană pentru încălcarea regulilor comunitare cu privire la concurență. În temeiul art.101 alin.(1) din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, din 25.03.1957 [18], *sunt incompatibile cu piața internă și interzise orice acorduri între întreprinderi, orice decizii ale asocierilor de întreprinderi și orice practici concertate care pot afecta comerțul dintre statele membre și care au ca obiect sau efect împiedicarea, restrângerea sau denaturarea concurenței în cadrul pieței comune și, în special, cele care: (a) stabilesc, direct sau indirect, prețuri de cumpărare sau de vânzare sau orice alte condiții de tranzacționare; (b) limitează sau controlează producția, comercializarea, dezvoltarea tehnică sau investițiile; (c) împart piețele sau sursele de aprovizionare; (d) aplică, în raporturile cu partenerii comerciali, condiții inegale la prestații echivalente, creând astfel acestora un dezavantaj concurențial; (e) condiționează încheierea contractelor de acceptare de către parteneri a unor prestații suplimentare care, prin natura lor sau în conformitate cu uzanțele comerciale, nu au legătură cu obiectul acestor contracte*. Pentru încălcarea acestor dispoziții, Comisia Europeană poate aplica amenzi ce pot ajunge până la 10% din cifra de afaceri. Deși în Regulamentul nr.17 din 6 februarie 1962 este expres menționat că aceste amenzi nu sunt de natură penală, în literatura de specialitate se invocă că amenzile ar avea totuși caracter penal [19, p.503].

Pe de altă parte, factorii care afectează principiul legalității nu sunt numai exogeni. Însuși legiuitorul este responsabil de subminarea principiului legalității [2, p.588]. Nu putem obiecta acestei alegații. Or, adesea, în încercarea de a ține pasul cu noile realități sociale, fie pentru a racorda rapid cadrul incriminator național la actele internaționale ratificate, autoritatea legislativă intervine în Codul penal cu remanieri care scot în evidență o lipsă de calitate a legii: texte ambigue ori improprii legii penale (precum termenul „izolare” utilizat în art.201¹ CP RM ori „atmosfera neplăcută” din conținutul art.173 CP RM); concepte cu semnificație dublă (bunăoară, „șantajul” în sensul art.189 CP RM comportă o semnificație diferită de cea atribuită de legiuitor în contextul modalității adiacente „șantajul” a faptei prejudiciabile prevăzute la art.173 CP RM); inconsecvență de tehnică legislativă (cazul art.201¹ CP RM) [20, p.2-12] – iată doar câteva din problemele care aduc atingere principiului legalității în dreptul penal.

Într-o adunare orbită de considerente ideologice, legea poate fi un instrument de opresiune la fel de periculos ca concentrarea întregii puteri în mâinile unui singur om. Această observație explică pierderea prestigiului legii în majoritatea țărilor occidentale [21, p.243]. În sensul enunțat, legea nu mai este o baricadă împotriva arbitrarului și de ea însăși trebuie să putem să ne protejăm. În Raportul Comisiei de la Veneția privind preeminența dreptului [22] s-a stabilit: „Parlamentul nu poate deroga de la drepturile fundamentale adoptând texte ambigue de legi. Cetățenii trebuie să se bucure de o protecție juridică esențială în fața statului și instituțiilor sale”. De altfel, nu în zadar, în a doua parte a secolului al XX-lea s-a constatat necesitatea stabilirii și dezvoltării modalităților de control al legii și a posibilităților de contestare a calității ei. Așadar, concepția tradițională a legalității este dublu atinsă: pe de o parte, prin diversificarea normelor de drept penal; pe de altă parte, prin apariția și dezvoltarea metodelor de control al legii [2, p.589]. În particular, în Republica Moldova legea poate fi supusă controlului constituționalității [(art.135 alin.(1) lit.a) din Constituția Republicii Moldova]. Desigur, Curtea Constituțională nu poate impune Parlamentului să adopte anumite norme, dar poate să verifice dacă normele adoptate îndeplinesc cerințele legalității în materie penală.

Pentru Curtea Europeană a Drepturilor Omului – interpretul oficial al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, legalitatea penală este mai mult o exigență de securitate juridică, previzibilitate a interdicției penale, a cărei sursă contează mai puțin [23]. *Generaliter*, noțiunea de „drept” folosită în art.7 din Convenție înglobează în conținutul său atât dreptul de origine legislativă, cât și cel jurisprudențial și implică unele condiții calitative, printre care cele privind accesibilitatea și previzibilitatea (*Cantoni c. Franței*, §29, *Coëme și alții c. Belgiei*, §145). *In concreto*, în lumina jurisprudenței CtEDO, cerința previzibilității înseamnă că orice persoană trebuie să cunoască din formularea normei relevante și, dacă este cazul, cu ajutorul interpretării date de instanțe și după o consultație juridică adecvată, care acțiuni și/sau inacțiuni o vor face răspunzătoare penal și ce pedeapsă va fi aplicată pentru acțiunea comisă și/sau inacțiune (*Cantoni c. Franței*, §29; *Kafkaris c. Ciprului* [MC], §140; *Del Río Prada c. Spaniei* [MC], §79). Însemnătatea noțiunii de previzibilitate depinde în mare măsură de contextul normei despre care este vorba, de domeniul pe care îl acoperă, precum și de numărul și calitatea destinatarilor săi (*Groppera Radio AG și alții c. Elveției*, §68). Condiția accesibilității presupune ca textele de lege să poată fi cunoscute de către destinatari. Orice persoană trebuie să poată să dispună de informații privind normele juridice aplicabile într-un caz concret (*Khlyustov c. Rusiei*, §68).

În cele din urmă, considerăm absolut relevantă observația Curții Constituționale a României în ceea ce privește accesibilitatea legii: *din punct de vedere formal, aceasta are în vedere aducerea la cunoștință publică a actelor normative de rang infraconstituțional și intrarea în vigoare a acestora [...]. Însă, pentru a fi îndeplinită cerința de accesibilitate, nu este suficient ca o lege să fie adusă la cunoștință publică, ci este necesar ca între actele normative care reglementează un anumit domeniu să existe atât o conexiune logică pentru a da posibilitatea destinatarilor acestora să determine conținutul domeniului reglementat, cât și o corespondență sub aspectul forței lor juridice. Nu este admisă o reglementare dispartă a domeniului sau care să rezulte din coroborarea unor acte normative cu forță juridică diferită* [24]. Așadar, având în vedere inflația de acte normative și dimensiunea procesului legislativ, este responsabilitatea legiuitorului să elaboreze normele penale într-o manieră clară, previzibilă și accesibilă, dar și să monitorizeze continuu legislația existentă, pentru a verifica dacă toate dispozițiile în vigoare răspund realităților actuale.

Concluzii

Principiul legalității în dreptul penal impune, ca regulă generală, reglementarea infracțiunii și pedepsei în lege. Cu toate acestea, complexitatea interacțiunilor dintre diferite relații sociale, evoluția dreptului, mutațiile geografice fac aproape imposibilă adoptarea unei scheme rigide de reglementare penală conformă rigorilor

nullum crimen sine lege, nulla pena sine lege – în accepțiunea lor afirmată de către iluminiști. Tindem să credem că evoluția prin care trece principiul legalității incriminării și pedepsei este mai mult mărturia adaptabilității sale la noile condiții democratice decât dovada declinului acesteia.

Fără a-i contesta utilitatea, apreciem că procedeul tehnic legislativ de trimitere, utilizat în mod frecvent de către legiuitor, necesită eforturi elucubrative pentru alinierea normei penale la cerințele de previzibilitate și accesibilitate, în special în ipotezele în care trimiterea se efectuează către o prevedere de rang inferior legii. În astfel de cazuri, autoritatea legislativă trebuie să manifeste precauție, fiindcă previzibilitatea și accesibilitatea normei incriminatoare nu trebuie redusă numai la partea din dispoziție prevăzută în legea penală, ci și la partea specificată în norma completatoare – indiferent de rangul actului normativ. Altfel spus, dacă din conținutul normei penale nu rezultă suficient de clar comportamentul interzis (esențialul dispoziției), poate fi pusă la îndoială legalitatea incriminării. *Per a contrario*, dacă norma penală face o trimitere structural-limitativă către o reglementare complementară identificabilă și clară, textul incriminator în întregime va corespunde exigențelor care derivă din principiul legalității. În orice caz, sancțiunea penală nu poate fi delegată (nici parțial) de către legiuitor.

Apreciem, așadar, că nu procedeul tehnic legislativ de trimitere (chiar și la norme prevăzute în acte inferioare legii ori supranaționale) afectează legalitatea incriminării, ci utilizarea lui abuzivă. În aceste condiții, nu putem decât să cădem de acord că controlul constituționalității legilor este mecanismul cel mai eficient împotriva greșelilor și abuzurilor autorității legiuitoare.

Referințe:

1. DRAGO, M.-L. *Le principe de normativité criminelle, reconfiguration du principe de légalité criminelle*. These pour obtenir le grade de docteur. Université de Montpellier, France, Soutenue le 5 décembre 2016. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01553361/document>
2. DE LAMY, B. Dérives et évolution du principe de la légalité en droit pénal français: contribution à l'étude des sources du droit pénal français. En: *Les Cahiers de droit*, vol.50, 2009, no.3-4, p.585-609. ISSN 1918-8218. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: <https://id.erudit.org/iderudit/039334ar>
3. BECCARIA, C. *Despre infracțiuni și pedepse*. București: Editura Științifică, 1965.
4. Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din 26 august 1789. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: <https://www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/Constitution/Declaration-des-Droits-de-l-Homme-et-du-Citoyen-de-1789>
5. Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/rum.pdf
6. Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16 decembrie 1966. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: <http://www.justice.gov.md/file/Directia%20rela%C5%A3ii%20interna%C5%A3ionale%20002%20PIDCP.pdf>
7. Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale din 4 noiembrie 1950. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ROM.pdf
8. Codul penal al Franței din 1810. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?idArticle=LEGIARTI000006490633&cidTexte=LEGITEXT000006071029&dateTexte=19811010>
9. Codul penal al Republicii Moldova nr.985 din 18.04.2002. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2009, nr.72-74.
10. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1994, nr.1.
11. IFTIMIEI A. *La constitutionnalisation du droit pénal roumain et français*. Thèse en cotutelle présentée pour obtenir le grade de docteur. Université de Bordeaux et Université „Alexandru Ioan Cuza” de Iași. Soutenue le 8 Novembre 2014. [Accesat: 04.08.2020] Disponibil: <https://www.theses.fr/2014BORD0103/document?>
12. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr.21 din 22 iulie 2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 125 lit.b) din Codul penal, a articolelor 7 alin.(7), 39 pct.5), 313 alin.(6) din Codul de procedură penală și a unor prevederi din articolele 2 lit.d) și 16 lit.c) din Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție (faptele care constituie practicarea ilegală a activității de întreprinzător). În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr.355-359.
13. COPEȚCHI S., HADÎRCA I. *Calificarea infracțiunilor*. Note de curs. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. 352 p. ISBN 978-9975-53-547-2
14. MARANI, S. *Principio di determinatezza e norma integratrice del precetto penale*. Edizioni Accademiche Italiane, 2014. 224 p. ISBN 978-3639647877 [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: <https://flore.unifi.it/retrieve/handle/2158/803917/25675/PRINCIPIO%20DI%20DETERMINATEZZA%20E%20NORMA%20INTEGRATRICE%20DEL%20PRECETTO%20PENALE.pdf>

15. Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova nr.25 din 13 octombrie 2015 privind controlul constituționalității unor prevederi ale Hotărârii Guvernului nr.79 din 23 ianuarie 2006 privind aprobarea Listei substanțelor narcotice, psihotrope și a plantelor care conțin astfel de substanțe depistate în trafic ilicit, precum și cantitățile acestora. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova* 2016, nr.13-19.
16. BUGA, L. *Tehnica legislativă penală*. Chișinău: Institutul de Științe Penale și Criminologie Aplicată, 2017 (Tipografia „Pulsul Pieței”). 213 p. ISBN 978-9975-3053-6-5
17. TOMESCU, I.R. Politica penală europeană și modalitățile de receptare a acesteia în ordinea juridică internă română. În: *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu. Seria Litere și Științe Sociale*, 2012, nr.1, p.152-173. [Accesat: 03.08.2020] Disponibil: http://www.utgjiu.ro/revista/lit/pdf/2012-01/10_INA_RALUCA_TOMESCU.pdf
18. Tratatul din 25.03.1957 privind funcționarea Uniunii Europene (versiunea consolidată). În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 2012, nr.326C.
19. PRADEL J., CORSTENS G. *Droit pénal européen*. Paris: Dalloz, 1999. ISBN 9782247034956
20. BRÎNZA, S., STATI, V. Cu privire la posibila neconstituționalitate a unor amendamente recente operate în Codul penal și în Codul contravențional. Partea II. În: *Revista Națională de Drept*, 2017, nr.2, p.2-12. ISSN 1811-0770
21. DREYER, E. *Droit penal general*. Paris: Lexis Nexis, 2016. 1395 p. ISBN 978-2-7110-2545-9
22. Raportul Comisiei de la Veneția privind preeminența dreptului (adoptat la cea de-a 86-a sesiune plenară, 25-26 martie 2011). [Accesat: 04.08.2020] Disponibil: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD(2011)003rev-e)
23. DE LAMY, B. Le principe de la légalité criminelle dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel. En: *Les Cahiers du Conseil Constitutionnel*, 2009, no26, p.16-20. ISSN 1253-2177. [Accesat: 04.08.2020] Disponibil: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/node/2406/pdf>
24. Decizia Curții Constituționale a României nr.363 din 7 mai 2015 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art.6 din Legea nr.241/2005 pentru prevenirea și combaterea evaziunii fiscale. În: *Monitorul Oficial al României*, 2015, nr.495.

Date despre autor:

Mihaela BOTNARENCO, doctor în drept, lector universitar, Facultatea de Drept, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: mihaelabotnarenco@gmail.com

Prezentat la 04.08.2020